

Наталія КАЛИТА,

orcid.org/0000-0003-2451-0382

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) natalia-kalyta@ukr.net

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ К. УШИНСЬКОГО У ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Основна тема анотованої статті розкриває зміст особистісно орієнтованої традиції українського національного виховання – від вчення Г.Сковороди і до концептуальних положень Нової української школи. Досліджується ключова проблема утвердження ідею виховного ідеалу як створення досконалих умов для розвитку особистості. Це наша відповідь на низку питань у викликах сьогодення: про ідеали в традиції українського виховання, про людяність як досконалість в людині, про великого українця Костянтина Ушинського (1823–1870) та його спадщину. Метою статті є реконструкція гуманістичної, особистісно орієнтованої концепції виховання в українській виховній традиції з другої половини XVIII ст. до сьогодення у вимірі виховного ідеалу, визначення місця, ролі і значення вчення К. Ушинського в традиції українського національного виховання. Значимість спадщини К. Ушинського в історії педагогіки як науки та освітньої практики важко переоцінити. Однак упродовж імперського та радянського періодів визначення «К. Ушинський – великий вітчизняний педагог» розумілося як «російський». А в контексті українського культурного простору прикладка «вітчизняний» є невизначеною і спекулятивною. Оскільки беруться до уваги формальні показники життя та спадщини К. Ушинського (мова праць, географічний простір діяльності), а не змістові (ідеї народності, рідномовності як цінності національного тощо). Уведення глибшого трактування життя та спадщини К. Ушинського у контекст української культури, зокрема української виховної традиції, є необхідним. Оскільки спадщина педагога належить до скарбниці української та світової педагогіки, а сучасні умови розвитку української педагогіки визначають важливість детального вивчення його життя та спадщини, популяризації вчення та ідей.

Ключові слова: *традиція, виховання, педагогіка, особистість, виховний ідеал.*

Nataliia KALYTA,

orcid.org/0000-0003-2451-0382

Candidate of Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education

Drohobych state pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) natalia-kalyta@ukr.net

EDUCATIONAL IDEAL OF K. USHYNSKY IN THE TRADITION OF UKRAINIAN NATIONAL EDUCATION

The main topic of the annotated article reveals the content of personally oriented tradition of Ukrainian national education – from the teachings of H.Skovoroda to the conceptual thesis of New Ukrainian School. The researched key problems confirm the concept of educational standard as the establishment of a flawless environment towards personal development. This is our answer to a number of questions in today's challenges: about ideals in the tradition of Ukrainian education, about humaneness as the integrity of humankind, about the great Ukrainian Konstantyn Ushynskiy (1823-1870) and his legacy. The purpose of the article is to reconstruct the humanistic, personally oriented concept of education in the Ukrainian educational tradition from the beginning of the second half of the 18th century until today, in terms of the educational ideal, determining the place, role and significance of K.Ushynskiy's teaching in the tradition of Ukrainian national education. The significance of the legacy of K.Ushynskiy in the history of pedagogy as a science and educational practice is difficult to overestimate. However, during the imperial and Soviet periods, the definition of «K. Ushynskiy – great national teacher» was acknowledged as «russian». And in the context of the Ukrainian ethnic community the meaning of the word “national” is vague and speculative. Since formal indicators of K.Ushynskiy's life and legacy are being taken into consideration (the language of his works, geographic area of activity) and not substantive ones (the idea of nationality, mother tongue as a national value, etc). The introduction of a deeper interpretation of the life and heritage of K.Ushynskiy in the context of Ukrainian culture, particularly the Ukrainian educational tradition is necessary. Since the legacy of the teacher belongs to the treasury of Ukrainian and world pedagogy, and the modern situation of Ukrainian pedagogy development determine the importance of a detailed study of his life and heritage, popularization of his teachings and ideas.

Key words: *tradition, education, pedagogy, personality, educational ideal.*

Постановка проблеми. Освітній процес у системі закладів української освіти, історико-педагогічні, науково-теоретичні, методичні розробки та дослідження, зрештою, усі питання, що дотичні до сфери освіти та педагогіки, у процесі свого виникнення і вирішення обумовлені російсько-українською війною 2014-2022 рр. Це битва за право України бути собою, за культурну спадщину, за майбутнє, за нашу досконалість – в людині, в спільноті, в Державі, в часо-просторовому вимірі здобутків культури. Досліджувана проблема – це наша відповідь на низку питань як виклики сьогодення: про ідеали в традиції українського виховання, про людяність як досконалість в людині, про великого українця Костянтина Ушинського (1823–1870) та його спадщину. Спадщина К. Ушинського належить до скарбниці української та світової педагогіки, а сучасні умови розвитку української педагогіки визначають актуальність вивчення життя та спадщини К. Ушинського.

Вирішення поставлених в статті дослідницьких проблем допоможе зняти низку суперечностей у визначеннях, значеннях, трактуваннях. Значимість спадщини К. Ушинського для історії педагогіки важко переоцінити. Однак упродовж колоніальної залежності України, імперського та радянського періодів К. Ушинського трактували як «великий вітчизняний педагог» і це розумілося як – «російський». Тобто, місце і значення К. Ушинського в російському історико-педагогічному просторі чітко визначене і непохитне, відображене у формулюванні – «основоположник російської професійної педагогіки», «вчитель російських вчителів» (Сіверянин, 1998).

Аргументом щодо цього є російськомовність педагогічної спадщини К. Ушинського та робота в Петербурзі та Москві. А в контексті українського культурного простору прикладка «вітчизняний» є невизначеною і спекулятивною. Оскільки беруться до уваги формальні показники життя та спадщини К. Ушинського (мова праць, географічний простір діяльності), а не змістові (ідея народності, рідномовності як цінності національного тощо). Таким чином, актуальним сьогодні є уведення у контекст української культури, зокрема історії педагогіки, життя та спадщини українського російськомовного педагога.

Аналіз досліджень. Дослідницька увага визначних українських педагогів минулого і сьогодення акцентована на вивченні різних аспектів творчості К. Ушинського. Зокрема це праці Г. Ващенко, О. Вишневського, С. Кузьміної, І. Огієнка, С. Русової, О. Сухомлинської, І. Юраса, В. Яніва та ряду інших. Так, О. Сухомлинська

наголошує на важливості вивчення спадщини Костянтина Ушинського для розвитку сучасної української педагогіки у контексті світової: «Ми, звісно, маємо пишатися тим, що українця – чернігівчанина було визнано «учителем російських учителів», що його підручник «Рідне слово» перевидавався 150, а «Дитячий світ» – 70 разів і ними користувалися учні і вчителі не лише Росії та України, а й Болгарії, Чехії, Словаччини, Польщі» (Сухомлинська О., 2008: 35–40).

Метою статті є реконструкція гуманістичної, особистісно орієнтованої концепції виховання в українській виховній традиції з другої половини XVIII ст. і до сьогодні у вимірі виховного ідеалу, визначення місця, ролі і значення виховного ідеалу К. Ушинського в традиції українського національного виховання.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити низку завдань, зокрема виявити свідчення української самоідентифікації великого педагога, що спростує усілякі спекулятивні маніпуляції з його іменем; здійснити історико-педагогічний порівняльний аналіз концептуальної моделі виховного ідеалу К. Ушинського та Г. Сковороди, П. Юркевича, Г. Ващенко, В. Сухомлинського за такими параметрами: мета виховання, теоретико-методологічна основа виховання, сутність процесу виховання та його зміст, людина як предмет виховання і суб'єкт процесу виховання, шляхи і засоби досягнення ідеалу досконалості у процесі виховання тощо.

Виклад матеріалу. Життя, творчість і діяльність Костянтина Дмитровича Ушинського (1824-1870) припадають на час Ночі Бездержавності України (вислів Є.Маланюка), колоніального входження лівобережних земель до складу російської імперії. К. Ушинський є типовим представником української російськомовної інтелігенції (І.Котляревський, П.Куліш, М.Костомаров, М.Гоголь, П.Юркевич та низка інших), яка працювала на теренах чужої культури, що визначило іншомовність її культурної спадщини. Як зазначають сучасні історики педагогіки О. Любар, М. Стельмахович «...хоча К. Ушинський писав свої праці російською мовою, бо так склалися обставини його життя, та й українська мова була під суворою царською забороною, але він відноситься до плеяди славетних українських педагогів і належить Україні, з якою завжди був кровно і духовно зв'язаний» (Любар О., 2003: 161).

К. Ушинський ніколи не відрікався від своєї Батьківщини, про що свідчать записи його щоденників, ідеї та вчення про народність як принцип в педагогіці, про рідномовне виховання, значення

рідної мови для розвитку особистості та спільноти тощо.

Тракуючи К.Ушинського українським російськомовним педагогом, ми звертаємося до переконливих аргументів – висловлювань самого педагога. Так, в листі від 9 грудня 1863 року до Лева Миколайовича Модзалевського, колеги Ушинського по роботі в Смольному інституті, Костянтин Дмитрович аналізує стан справ у Київському навчальному окрузі, про що дізнався з листа Модзалевського. Слова К.Ушинського свідчать про його національну і професійну самоідентичність та самосвідомість: «Він (лист – прим. Н.К.) мене дуже зацікавив і як людину навчальну, і як малороса (у тогочасній офіційній термінології етнонім українців – прим. Н.К.)» (Ушинський К.ф, 1948: 177). В іншому листі до Л.М. Модзалевського, датованому 4 вересня 1868 року, К. Ушинський розповідає про свої плани, в яких виявляємо ставлення педагога до України як батьківщини: «Ми поки що оселилися в Петербурзі, хоча в майбутньому думаю переїхати до себе на батьківщину – в Київ» (в 1870 році К. Ушинський з сім'єю переїхав на проживання до Києва) (Ушинський К.ф, 1948: 192).

Але у «Листі К.Д. Ушинського товаришу міністру народної освіти І.Д. Деянову» від 26/14 червня 1866 року виявляємо двозначне становище К. Ушинського у росії як неросіянина, представника іншого, українського, народу. Спростовуючи звинувачення у шкідливості написаних ним педагогічних книжок (йдеться, перш за все, про «Рідне слово»), К. Ушинський аргументує свої виправдання патріотичним, великодержавним («чисто русским») спрямуванням своїх творів. Не треба забувати час звинувачень, настроїв якого визначали Валуєвський (1863) та, в перспективі, Емський (1876) укази, основним спрямуванням яких є антиукраїнська мовна політика царського уряду (Ушинський К.ф, 1948: 173).

Педагогічні погляди К. Ушинського прямо чи опосередковано формувалися під впливом наукових засад не лише європейської філософської, психолого-педагогічної спадщини, але й надбань інтелектуальної української культури. Про цей духовно-інтелектуальний зв'язок свідчить неодноразове звернення К.Ушинського до доробку і постатей, зокрема, Т. Шевченка, П. Юркевича. У своєму трактуванні досконалого виховання, що як ідеї, настанови, рекомендації присутні у багатьох творах, К. Ушинський виявляє належність до виховної традиції українського народу.

В історичному минулому української педагогіки найяскравішими постатями традиції гума-

ністичного особистісно зорієнтованого виховання є Г. Сковорода, К. Ушинський, П. Юркевич, Г. Ващенко, В. Сухомлинський. Здійснимо спробу порівняльного аналізу педагогічних поглядів названих педагогів у проекції розуміння виховного ідеалу як досконалих умов процесу виховання на засадах християнської та загальнолюдської моралі.

Для досліджуваної традиції характерним є розуміння виховання як самовиховання, самопізнання і саморозвитку особистості вихованця в процесі виховання, основою якого є педагогічна взаємодія його суб'єктів (вихователь-вихованець). К. Ушинський називає виховання «мистецтвом», таке ж розуміння виховання наявне і в педагогічній спадщині В. Сухомлинського (Сухомлинський В., 1977, Т.3: 9-10), який вважає, що основою досконалості у мистецтві виховання є «людинознавство», бо «без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів – немає виховання» (Сухомлинський В., 1977, Т.3: 13). Предметом досліджуваної виховної традиції є людина, яка означена поняттями «серце» або ж «людська душа». К. Ушинський застерігає від захоплення «реальними і спеціальними цілями» у вихованні, від нехтування «виховання перш за все людини у вихованцеві» (Ушинський К.с, 1948, Т.3: 30). Антропоцентричним (а в сучасному трактуванні концепції НУШ – «особистісно орієнтованим», «дитиноцентричним», «студентоцентричним») є процес виховання і в розумінні Г. Ващенка, який основною проблемою всякої педагогічної системи визначав виховний ідеал як мету виховання. Педагог зазначав, що від того, як розв'язується ця проблема, залежить вирішення таких проблем, як система освіти й виховання, зміст і методи навчання тощо.

Метою процесу виховання названої традиції є людина, людська душа, серце у вродженому прагненні до добра і досконалості. Таким чином узагальненою метою процесу виховання є формування певної ціннісної орієнтації особистості вихованця. Педагогічні погляди П. Юркевича беззаперечно належать до української виховної традиції, хоча на сьогодні є недостатньо вивчені і засвоєні нами. П. Юркевич визначає актуальність і перспективу вирішення завдань виховання з точки зору біблійного вчення про серце, обґрунтовує потребу подолати дисгармонію «віри з ділянкою науки» у свідомості людини. Виховувати людяність, за П. Юркевичем, можна різними засобами, головний серед яких – віра (Юркевич П.б, 2000: 140). Г. Сковорода називає щастя

«найвищою наукою», «адже щастя потрібне нам усім без винятку, чого, окрім нього, не можемо сказати про жодну науку» (Сковорода Г., 1994, Т.1: 339). Розмірковуючи над проблемою щастя, яке людина знаходить, за Г. Сковородою, у «сродній» праці, К. Ушинський уводить поняття «душевна діяльність», діяльність, яка споріднена з людиною і яку допомагає віднайти досконале виховання. Віднайшовши працю, споріднену з собою, людина, за К. Ушинським, знаходить «спокій» – стан душевної рівноваги, гармонії і злагоди людини з собою і світом (Ушинський К.г, 1948, Т.9: 561). Ідея всебічного розвитку задатків і здібностей дитини, гармонії, досягнення злагоди душі дитини з собою і світом зосереджена у практичній реалізації мети досконалого виховання у «Школі радості», «школі під блакитним небом», «куточку мрій», «подорожах у світ праці», «слуханні музики природи», «кімнаті казки», «саду здоров'я», «зелених класах» В. Сухомлинського.

Г. Сковорода так визначає концептуальні засади виховання: «... 1) На добро народжувати; 2) Зберегти пташеняті молоде здоров'я; 3) Навчити вдячності» (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 113). «На добро народжувати» означає у Г. Сковороди «добре народження дітей від добродішних, однопритрасних і здорових батьків» (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 122). У просторі досконалого процесу виховання людина не бажає непотрібного і зайвого (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 113), задоволена своєю долею і малим, – тим, що має (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 228), виявляє особливе ставлення до світу і самого себе, на основі пізнання себе і вибору своєї особистості, досягає гармонії зі світом і собою. Виховання вдячності в дитині (батькам, Богові, всьому світові), за Г.Сковородою, є запорукою щастя і спорідненості. Водночас невміння людини бути вдячною породжує дисгармонію, відчай і хаос як на рівні особистісного життя, так і суспільного: «...з невдячності – сумота, туга і спрага, зі спраги – заздрість. Із заздрості – улесливість, злодійство, крадіж, кровопролиття і вся безодня беззаконня. У прірві ж цій царює вічна печаль, замішання, відчай і вудка з невсипущим червом, що зав'яз у серці. Цим образом і живе ціла громада» (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 112). В. Сухомлинський виокремлює «вдячність» як норму моральності вихованця, називає при цьому здатність вдячності дитини «рідною сестрою почуття відповідальності, обов'язку, громадянської гідності» (Сухомлинський В., 1977, Т.3: 443).

К. Ушинський у визначенні мети і завдань виховання стоїть на засадах гуманного особис-

тісно зорієнтованого виховання і визначає моральний вплив на вихованця головним завданням виховання, набагато важливішим, аніж розвиток розуму взагалі, накопичення в процесі виховання лише певної суми знань і з'ясування своїх особистих інтересів у житті (Ушинський К.е, 1948, Т.2: 431). Педагог визначає школу і процес виховання дитини в ній не як підготовку до життя, а як саме життя. Обґрунтовуючи принцип християнської моралі у вихованні, К. Ушинський виступає опонентом щодо модного на той час матеріалізмів (Ушинський К.а, 1948, Т.8: 716-717).

Мета і завдання виховання у П. Юркевича визначена метою життя, а саме: пробудження і підтримка духовних потягів дитини, зміцнення і розширення досвіду її релігійного життя, що відбувається в повсякденній виховній діяльності, отже дає розвиток усіх сил дитини, створює умови водночас і для земного, і для вічного життя. На думку педагога, складовою мети є вдосконалення людини (самовдосконалення), прагнення великодушності та самовідданості, покора перед законом та повага прав інших людей, вірність обов'язку, мужність при його виконанні, справедливість і безкорислива любов (Юркевич П.Д.а, 1869: 19-20). Завдання виховання полягає в самовихованні, у тому, зазначає В.Сухомлинський, щоб розбудити й одухотворити в кожному велику людську силу – здатність, змінюючи обставини, змінювати і самих себе (Сухомлинський В., 1977, Т.4: 529-530).

Г. Ващенко виокремлює в інтелектуальному вихованні дитини дві течії, одна з них на перше місце ставить фахову підготовку, тобто озброєння молоді знаннями і навичками, потрібними в практичній діяльності. Друга – загальне, загальнолюдське, гуманне виховання і вироблення світогляду. Педагог зазначає, що українське виховання «мусить приділяти багато уваги загальній освіті нашої молоді» (Ващенко Г., 1976: 184-185).

Процес навчання і виховання П. Юркевич розглядає як педагогічну взаємодію, а школу як живий та одухотворений союз особистостей, а не «мертву» школу, в якій діти підпорядковані авторитету вчителя, а одне про одного не відають, не пам'ятають і не турбуються (Юркевич П.Д.а, 1869: 243). Ця ж думка присутня у роздумах В. Сухомлинського про «справжню» школу, тобто таку, що створює досконалі умови процесу виховання як педагогічної взаємодії. Педагог зазначає, що «справжня школа – це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому вихователь і вихованець об'єднані багатьма інтересами і захопленнями» (Сухомлинський В., 1977,

Т.3: 11). П. Юркевич не визнає практичний підхід до визначення мети виховання (Юркевич П.Д.а, 1869: 32), оскільки також, як і К. Ушинський, вважає, що школа не готує до життя, а є самим життям, вона існує як життєвий заклад і союз, а не як ярмо обов'язку, відірваного і відокремленого від усього, що має силу жити, радувати, надихати (Юркевич П.Д.а, 1869: 240-242).

У Г. Сковороди та П. Юркевича, шляхом досягнення мети, як і в К. Ушинського, є самопізнання та самореалізація здібностей та прагнень дитини. Досягнення цієї мети відбувається в діяльності душі і серця, що заснована на співчутті, співчасті, співпереживанні, що є основою педагогічної взаємодії вихователя та вихованця, дорослого та дитини. Саме тому критерієм досягнення мети виховання у Г. Сковороди є «жива душа», «спокій серця» і «веселіє духа», у К. Ушинського – «спокійна душа», у П. Юркевича – «світлий настрій дитячої душі», у Г. Ващенка – «внутрішня гармонія», «гармонійність психіки людини», у В. Сухомлинського – «душевна рівновага».

К. Ушинський розглядає значимість і результативність будь-якої діяльності, педагогічної зокрема, у вимірі внутрішньої свободи людини (Ушинський К.б, 1948, Т.10: 544), для В. Сухомлинського справедливість є основою довіри дитини до вихователя, оскільки немає якоїсь абстрактної справедливості – поза індивідуальністю, поза особистими інтересами, пристрастями й пориваннями. Щоб бути справедливим, треба до тонкощів знати духовний світ кожної дитини.

Дотримуючись принципу єдності прекрасного та корисного, Г. Сковорода розглядає навчання як єдність корисної праці і насолоди, причому серед «корисних наук» є «корисні як у цьому, так і в майбутньому житті» (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 227).

Для української виховної традиції характерною є думка про те, що знання тільки тоді засвоюються людиною, коли вони зігріті її почуттями і переживаннями. Г. Сковорода вчить: «не розум від книг, а книги від розуму народилися» (Сковорода Г.С., 1994, Т.1: 348), а «насіння всіх наук ховаються всередині людини...» (Сковорода Г.С., 1994, Т.1: 367); у В. Сухомлинського мова йде про «емоційне пробудження розуму» (Сухомлинський В., 1977, Т.3: 125), що відповідає настановам української традиції.

Шляхом досягнення мети процесу виховання педагоги названої традиції визначають зорієнтованість процесу виховання на внутрішньому світі людини, на діяльності її душі і серця. Головним засобом досягнення мети виховання для педагогів досліджуваної традиції (окрім В. Сухомлинського)

є віра. У педагогічному вченні В. Сухомлинського, яке було зумовлене реаліями радянської дійсності та настановами комуністичної ідеології (атеїстично-матеріалістичної в своїй основі), основи християнської моралі присутні, хоча й не визначені як такі. У цьому справджується твердження К. Ушинського про те, «ідеал виховання, відкинувши будь-яку релігійну ідею, буде таким, що з ним може примиритися лише християнська ідея» (Ушинський К.б, 1948, Т.10: 361). Надзвичайної ваги надавали педагоги виховному значенню рідного слова, мови народу, його культурі в цілому. Основою педагогічних поглядів Г. Сковороди є Біблія і віра в Христа, а також принцип калокагатії, коли «користь з красою, краса ж з користю нероздільні... Вона називається... життя, живе і вічно плінне джерело» (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 102). К. Ушинський вважає основою процесу виховання принцип природовідповідності (Ушинський К.д, 1948, Т.2: 150), а також «вивчення людської природи у її вічних основах, в її сучасному стані та в її історичному розвитку» (Ушинський К.г, 1948, Т.8: 634). Г. Сковорода вказує на шлях і засіб досягнення мети виховання – пізнати себе і жити у злагоді з собою і світом: «...кожна людина не лише добра, а й споріднена собі, розлита по всьому складу діла, відправляє роботу. Це і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді із загальною потребою» (Сковорода Г.С., 1994, Т.1: 418). К. Ушинський, як і Г. Сковорода, обстоює ідею «сродності», природовідповідності, врахування природних нахилів і здібностей дитини у процесі виховання: «Які легкі для нас ті дії, в яких наші бажання і наші природні прагнення сходяться! Такі дії відзначаються незвичайною силою, наполегливістю. В них тіло допомагає душі, часто веде її за собою, розуміє її на першому слові і завжди відповідає їй охоче й швидко. Але коли ми йдемо проти наших природних нахилів, яким лінивим, неповоротким і впертим стає наш організм!» (Ушинський К.д, 1948, Т.2: 150).

П. Юркевич серед виховних заходів розглядає прохання, пораду, похвалу, обіцянку, дисципліну тощо. Однак навіть ті заходи, які мають контролюючий або каральний напрям (нагляд, погроза, покарання), вважає П. Юркевич, не повинні здійснювати тиск на вихованця, порушувати автономію його внутрішнього світу, можливість бути самим собою. Найголовніша умова, яку ставить П. Юркевич для вихователя, – задіяти серце до усіх моментів виховання, зробити цей процес емоційно насиченим, уникати формальних заходів, пам'ятати, що вихователь «має справу не з

розумовим апаратом вихованця, а з його живою особистістю», з інтимністю людської душі (Юркевич П.Д.с, 1865: 175). Особистісну зорієнтованість процесу виховання виявляє як зміст, так і стиль творів В. Сухомлинського, в якому головною є не тиск виховного впливу авторитету чи сили вихователя на вихованця, а «настанова на виховання здатності ... і потреби ...» (в концептуальних визначеннях сучасної парадигми української освіти говоримо про компетентності як здатності, набуті особистістю вихованця -- прим. Н.К.) (Сухомлинський В., 1977, Т.3:63). Проблема виховання у межах традиції, окрім спадщини В. Сухомлинського, вирішується у вимірі Страху Божого, який, за Г. Сковородою, є «внутрішнє свідчення про сина Його... коли хто вірує... має Страх Божий всередині...» (Сковорода Г.С., 1994, Т.2: 373), «духом Божим в людині» і присутність якого «возвеселить серце» (Сковорода Г.С., 1994, Т.1: 345). Поняття Страху Божого присутнє також у педагогічній системі П. Юркевича («Бійся Бога і зберігай усі заповіді Його, адже у цьому є вся людина» (Юркевич П.б, 2000: 563 – 573) і має виховне навантаження, передбачає любов і відповідальність людини щодо себе та навколишнього світу як творіння Божого. К. Ушинський називає «голосом Божим» совість, яка є основою моральності і людяності людини. Саме в такому сенсі він трактує педагогічне значення біблійного вислову «Страх Божий є початком премудрості» (Ушинський К.б, 1948, Т.10: 359).

Найважливішою силою, покликаною здійснювати виховання людини, є сама людина, вважає В. Сухомлинський. Педагог пов'язує мету і завдання виховання, визначення його шляхів і засобів з досягненням ідеалу виховання, який визначає в людині, а не поза нею: «Уся майстерність виховання полягає в тому, щоб, знаючи, якою повинна бути людина, вміти одухотворити її прагненням до свого власного ідеалу» (Сухомлинський В., 1977, Т.4: 532).

Розмірковуючи про зв'язок між вихованням окремої людини і вихованням народу, прищепленням і утвердженням засад християнського (ідеалістичного) чи матеріалістичного світоглядів, Г. Ващенко продовжує думку К. Ушинського про те, як відбувається зміна світоглядно-ментального, морального рівня у вихованцеві і в народі. Г. Ващенко, а також К. Ушинський, П. Юркевич, застерігають від виховання дитини на засадах матеріалістичного (матеріалістично-атеїстично-комуністичного) світогляду, оскільки «матеріалізм передусім знижує гідність людини», «зводить людину до стану матеріальної речі», на відміну

від настанов релігійно-ідеалістичного світогляду не визнає «абсолютної вартості людської особистості» (Ващенко Г., 1976: 246-247).

Теоретико-методологічною основою процесу виховання педагога досліджуваної традиції визначають принципи природовідповідності, культуровідповідності, народності, а також принцип калокагатії – поєднання естетичного і морального, тобто прекрасного і корисного, доброго. Принцип калокагатії, як прагнення досконалості у формі і змісті процесу виховання, покладено в його основу. «Зло і справжня краса несумісні», – ці слова В. Сухомлинського передають суть цієї методологічної настанови досконалого виховання (Сухомлинський В., 1977, Т.3: 192). Її дотримання допоможе вихованцеві пізнати в собі, за К. Ушинським, «вроджене прагнення досконалості» і, в переконанні В. Сухомлинського, «не допустити, щоб молоде покоління стало тільки споживачем краси» (Сухомлинський В., 1977, Т.3: 193).

Процес виховання педагога досліджуваної традиції визначають як педагогічну взаємодію, взаємовідносини між суб'єктами виховання, вихованцем та суб'єктами виховного впливу, якими є, перш за все, сім'я, Церква, народ, культура, національна і світова, рідна мова. Процес виховання супроводжується станами і ситуаціями вибору, страху, любові, відповідальності, свободи, турботи, творення добра, прагнення істини і досконалості. І саме в процесі, який насичений такими станами і ситуаціями, вихованець пізнає себе і обирає в собі самому власний ідеал досконалості, він є для вихователя предметом виховання, суб'єктом і метою процесу виховання.

П. Юркевич визначає спрямованість процесу виховання на досягнення виховного ідеалу. Вихованець у вченні П. Юркевича – це не людина з натовпу, «не одиниця в масі», на яку можна діяти «загальними заходами» (Юркевич П.а, 1869: 67), а тому запорукою досягнення мети виховання є врахування індивідуальних особливостей вихованця.

Заснована на «філософії серця» ідея гармонії Істини, Краси і Добра передбачає у П. Юркевича взаємодію та узгодженість усіх напрямів виховання, що сучасною теорією визначено як всебічний розвиток особистості дитини. П. Юркевич визначає три здатності душі людини: пізнавати, почувати, бажати-волевиявляти, які зумовлюють покликання людини до Істини, до Краси, до Добра, і педагог називає їх Розум, Серце, Воля. Розум без чутливого серця та твердого характеру, чи ніжне серце та безхарактерність, чи твердий характер, але не освічений розум, – все це жалюгідні явища, -- переконаний педагог (Юркевич П.с, 1865: 44).

Г. Ващенко вказує, що виховний ідеал повинен розгортатися в межах ідеалістично-християнського світогляду, зосередитись на таких цінностях, як віра в Бога, абсолютне Добро, Правда, Краса, віра в безсмертність людської душі, тобто гармонійність світогляду забезпечує гармонійність вдачі вихованця (Ващенко Г., 1976: 249-251). П. Юркевич розрізняє ідею добра (розуміння морального вчинку), любов до добра (прагнення робити добро як вибір добра) і людяність як наслідок взаємодії розуму, серця і волі людини. Виховання емоційного досвіду в процесі виховання робить цей процес одухотвореним, дає відчуття повноти життя і власної гармонійної присутності в ньому (Юркевич П.с, 1865: 197-198). В. Сухомлинський не ставить знання метою виховання, а лише засіб всестороннього розвитку особистості. Педагог застерігає, «щоб вони не перетворювалися в нерухомий мертвий багаж, а жили ... у тому живому і безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна собі уявити повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, естетичного розвитку» (Сухомлинський В., 1977, Т.2: 452-453).

Висновки. Період життя та творчості Костянтина Ушинського є надзвичайно цікавим для

дослідника історії педагогіки, оскільки з середини XIX століття в Україні формується нова система навчання і виховання, визначається роль і значення національного чинника в ній, здійснюється активний пошук теоретико-методологічних основ навчання і виховання. Ідеал довшеної людини, як засвідчує педагогічне вчення досліджуваної виховної традиції, – це всебічно і гармонійно розвинена особистість, яка отримала повноцінний розвиток у досконалих умовах процесу виховання відповідно до своєї природи і народності у єдності розумового, морального, трудового, естетичного і фізичного напрямів виховання. Узагальнена концепція досконалого процесу виховання відповідає концепції українського національного виховання, головна мета якого у запереченні конформізації, авторитаризму у вихованні, у зменшенні процесу маніпулювання поведінкою вихованця. Концептуальні визначення традиції виявляють доцільність особистісно-індивідуального виміру виховання, а також допомагають з'ясувати їх актуальність та перспективу практичного втілення в реаліях сучасного українського суспільства. Перспективою подальших досліджень є визначення вчення К.Ушинського в контексті ідей НУШ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для Виховників, учителів і Українських Родин. Брюссель – Торонто – Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен: В-во Центральної Управи Спілки Молоді, 1976. 208с.
2. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник. За ред. О.О. Любара. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.
3. Сіверянin В. Нестор вітчизняної педагогіки. Ювілей К.Д. Ушинського на Шосткинщині. Освіта. 1998. 25 берез. 1 квіт. (№ 23/24). С. 16.
4. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ: АТ «Обереги», 1994.
5. Сухомлинська О. До втілення ідей К.Д. Ушинського про педагогічну психологію: експериментальні дослідження І.О. Сікорського. Шлях освіти. Науково-методичний журнал. № 3 (49). 2008. С. 35–40.
6. Сухомлинський В. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1977.
7. Ушинский К.а Варианты к I тому «Педагогической антропологии» из статей «Педагогического сборника». Ушинский К. Собрание сочинений: В 11 т. Т.8. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 686–769.
8. Ушинский К.б Материалы к третьему тому «Педагогической антропологии». Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 10. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 53-625.
9. Ушинский К.с Педагогические сочинения Н.И. Пирогова. Собрание сочинений: В 11 т. Т.3. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С.11–87.
10. Ушинский К.д О народности в общественном воспитании. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 2. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 69 - 167.
11. Ушинский К.е О нравственном элементе воспитания. К.Д. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 2. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 425–489.
12. Ушинский К.f Письма к Л.Н. Модзалевскому. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 11. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 164–193.
13. Ушинский К.g Человек как предмет воспитания (Опыт педагогической антропологии). Том II. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11 т. Т.9. Москва-Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 13–565.
14. Юркевич П.а Курс общей педагогике с приложениями. Юркевич П.Д. Москва: Б.И., 1869. 404 с.
15. Юркевич П. б Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого. Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. Випуск 39–40. Київ: ЗАТ «ВППОЛ», 2000. С. 563–573.
16. Юркевич П.Д.с Читения о воспитании. Юркевич П.Д. М.: Б.И., 1865. 272 с.

REFERENCES

1. Vashchenko H. Vykhovnyi ideal. Pidruchnyk dlia Vykhovnykiv, uchyteliv i Ukrainskykh Rodyn. [Educational ideal. Textbook for educators, teachers and Ukrainian families]. Briussel – Toronto – Niu-York – London – Miunkhen: V-vo Tsentralnoi Upravy Spilky Molodi, 1976. 208s. [in Ukrainian]
2. Liubar O.O. Istorii ukrainskoi shkoly i pedahohiky: Navchalnyi posibnyk. [History of Ukrainian school and pedagogy: Teaching guide]. Za red. O.O. Liubara. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO, 2003. 450 s. [in Ukrainian].
3. Siverianyn V. Nestor vitchyznianoï pedahohiky. Yuvilei K.D. Ushynskoho na Shostkynshchyni [Nestor of national pedagogy. Anniversary of K.D. Ushynskoho in Shostkyn region]. Osvita. 1998. 25 berez. 1 kvit. (№ 23/24). S. 16. [in Ukrainian].
4. Skovoroda H.S. Tvory: U 2 t. [Works: In 2 volumes]. Kyiv: AT «Oberehy», 1994. 640 s., T.1. [in Ukrainian].
5. Sukhomlynska O. Do vtilennia idei K.D. Ushynskoho pro pedahohichnu psykholohiiu: eksperymentalni doslidzhennia I.O. Sikorskoho [To the implementation of ideas K.D. Ushynskiy on pedagogical psychology: experimental studies of I.O. Sikorskyi]. Shliakh osvity. Naukovo-metodychnyi zhurnal. № 3 (49). 2008. S. 35–40. [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi V. Vybrani tvory: u 5-ty t. [Selected works: in 5 volumes]. Kyiv: Radianska shkola, 1977 , T.3, 9-10. [in Ukrainian].
7. Ushynskiy K.a Varianty k I tomu «Pedagogicheskoy antropologii» iz statey «Pedagogicheskogo sbornika» [Variants to the first volume of «Pedagogical Anthropology» from the articles of «Pedagogic Collection»]. K.D.Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T.8. Moskva-Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S. 686–769. 745 s. [in Russian].
8. Ushynskiy K.b Materialy k tretemu tomu «Pedagogicheskoy antropologii» [Materials for the third volume of «Pedagogical Anthropology»]. K.D. Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 10. Moskva–Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S. 53-625. 666 s. [in Russian].
9. Ushynskiy K.c Pedagogicheskiye sochineniya N.I. Pirogova [Pedagogical writings N.I. Pirogov]. K.D.Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T.3. Moskva–Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S.11–87. 691s. [in Russian].
10. Ushynskiy K.d O narodnosti v obshchestvennom vospitanii [About nationality in public education]. K.D. Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 2. Moskva–Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S. 69-167. 655 s. [in Russian].
11. Ushynskiy K.e O npravstvennom elemente vospitaniya [On the moral element of education]. K.D. Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 2. Moskva-Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S. 425–489. 655 s. [in Russian].
12. Ushynskiy K.f Pisma k L.N. Modzalevskomu [Letters to L.N. Modzalevsky]. K.D.Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T. 11. Moskva–Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S. 164–193. 727 s. [in Russian].
13. Ushynskiy K.g Chelovek kak predmet vospitaniya (Opyt pedagogicheskoy antropologi). tom II [A person as a subject of education (Experience of pedagogical anthropology), Volume II]. K.D. Ushynskiy. Sobraniye sochineniy: V 11 t. T.9. Moskva–Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR. 1948. S. 13–565. 627 s. [in Russian].
14. Yurkevich P.D.a Kurs obshchey pedagogiki s prilozheniyami [Course of general pedagogy with applications]. Moskva: B.I. 1869. S. 19–20. 404 s. [in Russian].
15. Iurkevych P.b Sertse i yoho znachennia v dukhovnomu zhytti liudyny za vchenniam Slova Bozhoho [The heart and its meaning in the spiritual life of a person according to the teachings of the Word of God]. Khronika–2000. Ukrainskiy kulturolohichnyi almanakh. Vypusk 39–40. Kyiv: ZAT «VIPOL», 2000. S. 563– 573. [in Ukrainian].
16. Yurkevich P.D.c Chteniya o vospitanii [Readings about education]. M: B.I.. 1865. 272 s. [in Russian].